

На шляху да нацыянальнага самавызначэння

Да 100-годдзя з дня стварэння БССР у краіне быў прымеркаваны шэраг навуковых канферэнцый, круглых сталоў, урачыстых сходаў. Тэматычныя выставы «Абвяшчэнне рэспублікі. Год 1919» і «Маніхвэст» Рэспублікі» адбыліся ў Нацыянальнай бібліятэцы і Нацыянальным архіве. Унікальныя дакументы, якія там былі прадстаўлены, вывучаў карэспандэнт «НС»

Варта адзначыць, што ў часы незалежнасці Беларусі да пытанняў гісторыі яе дзяржаўнасці значна ўзрос навуковы і грамадскі інтарэс.

За мінулыя стагоддзі этнічныя беларускія землі ўваходзілі ў склад розных дзяржаў-аўтаноміяў (Полацкае і Турава-Пінскае княствы, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, Рэч Паспалітая, Расійская імперыя, БНР, ССРБ, БССР). Але ці ўсе яны былі беларускімі па сутнасці?

У дадзеным кантэксце можна прывесці выснову вядомых айчынных спецыялістаў, аўтараў двухтомнай манаграфіі «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII - пачатку XXI ст.», якая выйшла ў свет у 2011-2012 гадах. «Гістарычныя формы дзяржаўнасці на беларускіх землях належалі не толькі народу Беларусі, але і іншым народам, на тэрыторыі пражывання якіх гэтыя формы таксама існавалі. Таму гістарычныя формы дзяржаўнасці былі шматнацыянальнымі. Нацыянальная форма дзяржаўнасці - гэта такая форма, у якой закладзены нацыянальны змест тытульнага этносу. Адпаведна нацыянальныя формы дзяржаўнасці былі ўласцівы XX ст.»

Прынцыпова новы этап у развіцці беларускага грамадства, як, зрэшты, і іншых народаў, што ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі і ў далейшым здабылі дзяржаўную незалежнасць, пачаўся з Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года. Абвешчаны Часовым урадам у сакавіку 1917-га палітычныя свабоды значна паспрыялі актывізацыі беларускага нацыянальнага руху.

У сакавіку 1917 года ў Мінску адбыўся з'езд беларускіх палітычных партый і арганізацый. Яго ўдзельнікі выказаліся за дзяржаўна-тэрытарыяльную аўтаномію Беларусі ў межах этнічных беларускіх зямель (Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай, частак Смаленскай і Чарнігаўскай губерняў) у складзе Расійскай Федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. Вышэйшым органам улады ў Беларусі павінна была стаць Беларуская краёвая рада, але да яе выбараў з'езд абвясціў сябе вышэйшай краёвай уладай

і абраў свой выканаўчы орган - Беларускі нацыянальны камітэт на чале з Р. Скірмунтам (1868 - 1939), які потым павёў перамовы з Часовым урадам аб аўтаноміі, а таксама і аб увядзенні ў «школах края вывучэння беларускай мовы, гісторыі Беларусі і іншых краязнаўчых дысцыплін». Аднак прапанова перадачы ўлады Беларускай краёвай радзе не знайшла падтрымкі.

У 1917 годзе ўзніклі першыя беларускія навукальныя ўстановы - Слуцкая земская (беларуская) гімназія, беларускія пачатковыя школы ў Мінску і вёсцы Жорнаўка Ігуменскага павета. У губернскім Мінску было таксама створана Таварыства беларускай культуры, якое пачало выдаваць штоднёвік «Вольная Беларусь».

Аднак працэс беларускага нацыянальнага руху ў 1917 годзе праходзіў ва ўмовах Першай сусветнай вайны, калі чацвёртая частка Беларусі з насельніцтвам два мільёны чалавек знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. На яе тэрыторыі ў 1915 годзе быў створаны Беларускі Народны Камітэт, які ўзначаліў А. Луцкевіч (1884 - 1942). Камітэт стараўся кансалідаваць нацыянальныя сілы і адыграў вялікую ролю ў стварэнні канцэпцыі Канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага - незалежнай, супольнай беларуска-літоўскай дзяржавы з соймам у Вільні. Але гэты план меў мала прыхільнікаў і не быў падтрыманы літоўскімі нацыянальнымі коламі і германскімі ўладамі.

Пасля падзей кастрычніка 1917 года на тэрыторыі Беларусі пачаўся працэс замацавання і арганізацыі савецкай улады на месцах, першым вышэйшым органам якой стаў утвораны 26 лістапада Абласны выканаўчы камітэт Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах) на чале з бальшавіком М. Рагазінскім. Камітэт складаўся з 13 аддзелаў (ваенны, унутраных спраў, харчовы, фінансавы, нацыянальны, зямельны, працы, гандлю і прамысловасці, народнай асветы, юстыцыі, пошты і тэлеграфа, чыгуначны і апекі; кіраўнікі - камісары) і трох камісій (рэдакцыйная, інфармацыі і сувязі, гаспадар-

Раман Скірмунт

Язэп Варонка

чая). Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту (СНК) узначаліў бальшавік К. Ландар (1883 - 1937).

Адметнай рысай пазіцыі кіраўніцтва Заходняй вобласці было «адмаўленне гістарычных, нацыянальна-тэрытарыяльных перадумоў і ўсталяванне псіхалогіі абласніцтва». Каталізатарамі вырашэння нацыянальнага пытання з'яўляліся беларускія нацыянальныя арганізацыі, якія гуртаваліся вакол Вялікай беларускай рады (ВБР).

Гісторыя яе ўзнікнення наступная. На з'ездзе беларускіх нацыянальных арганізацый у ліпені 1917 года была створана Цэнтральная рада беларускіх партыяў і арганізацый (ЦРБА). У кастрычніку на пасяджэнні ЦРБА з удзелам прадстаўнікоў Цэнтральнай беларускай вайскавай рады (абрана ў той жа час на з'ездзе беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту і прадстаўнікоў беларускіх арганізацый Балтыскага флоту) яе перайменавалі ў Вялікую беларускую раду.

Падтрымку ВБР выказалі і беларускія дыяспары (налічвалі звыш за 100 тыс. чалавек) у расійскіх Казані, Арэнбургу, Пскове, Таганрогу, Адэсе.

Дзеля вырашэння асноўнага пытання арганізацыі краёвай улады і праблемы самавызначэння 5 снежня 1917 года ў Мінску сабраўся I Усебеларускі з'езд, скліканы ВБР разам з Беларускім абласным камітэтам пры Усерасійскім савецкім сялянскім дэпутатаў у Петраградзе (БАК). На з'ездзе прысутнічалі 1872 дэлегаты, якія прадстаўлялі арганізацыі, камітэты і саюзы губернскага, павятовага і валаснога ўзроўню, беларускія вайсковыя фарміраванні, органы самакіравання, камітэты бежанцаў, выканаўчыя органы БАКА, ВБР, ЦБВР (Цэнтральная беларуская вайсковая рада). БАК адстойваў ідэю абласной аўтаноміі ў складзе РСФСР, прыхільнікі ВБР бачылі Беларусь раўнапраўнай рэспублікай у складзе агульнарасій-

скай федэрацыі. З'езд выклікаў негатыўную рэакцыю з боку Аблвыкамзаха, без удзелу прадстаўнікоў якога ён праходзіў, што яскрава выявіла стаўленне ўдзельнікаў да гэтага органа. Таму па рашэнні СНК Заходняй вобласці і фронту з'езд у ноч з 17 на 18 снежня быў разгнаны пры дапамозе вайскавай сілы, а яго дэлегаты, у тым ліку і старшыня з'езда І. Серада, арыштаваны. З рэзалюцыі, якая складалася з 15 пунктаў, удзельнікі паспелі прыняць толькі першы: аб стварэнні з ліку сваіх дэпутатаў часовага органа краёвай улады - Усебеларускага савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў. З'езд таксама паспеў абраць Раду, якая стварыла свой Выканаўчы камітэт (старшыня камітэта і кіраўнік ведамства замежных спраў - Я. Варонка).

Як вядома, пасля непрыняцця савецкай Расіяй ультыматума Германіі аб адказе на прапанаваныя раней умовы міру, 18 лютага 1918-га разгарнулася наступленне нямецкіх войскаў на ўсход. Яно прадвызначыла далейшае развіццё палітычнай сітуацыі ў Беларусі. У выніку германскія войскі ў канцы лютага - пачатку сакавіка занялі новыя беларускія тэрыторыі да лініі Расоны - Полацк - Орша - Жлобін. 19 лютага СНК Заходняй вобласці мусіў эвакуіравацца ў Смаленск, а праз два дні, калі нямецкія войскі яшчэ не ўвайшлі ў Мінск, Выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з'езда звярнуўся да беларускага народа з Першай Устаўной граматай, у якой абвясціў сябе ўладай у Беларусі. Часовым выканаўча-распараджальным органам стаў Народны сакратарыят, які ўзначаліў Я. Варонка.

3 сакавіка 1918 года ў Брэст-Літоўску паміж Савецкай Расіяй і Германіяй быў падпісаны мірны дагавор, які фактычна рэалізоўваў уласныя геапалітычныя інтарэсы гэтых краін без уліку інтарэсаў беларускага народа. Згодна з умовамі дагаво-

ра пад германскай акупацыяй апынулася 2/3 тэрыторыі Беларусі. Неакупіраванымі засталіся толькі шэсць паветаў: Клімавіцкі, Мсціслаўскі, Чавускі, Чэрыкаўскі, Віцебскі, Гарадоцкі і часткі Горацкага, Магілёўскага, Аршанскага, Быхаўскага, Гомельскага, Рагачоўскага, Лепельскага і Сенненскага паветаў Віцебскай і Магілёўскай губерняў. Гомельскі, Рэчыцкі, Мазырскі і Пінскі паветы былі далучаны да германскай Украіны, а беларуская частка Віленшчыны і Гродзеншчыны з паветаў Бельскім і Беластоцкім - да Літоўскай дзяржавы.

Гэты дагавор «прыспешыў» з'яўленне спачатку (9 сакавіка 1918 года) Другой Устаўной граматы, якой абвешчалася Беларуская Народная Рэспубліка (БНР) у этнаграфічных межах беларускага народа, а потым (25 сакавіка 1918 года) і Трэцяй Устаўной граматы, якой БНР абвешчалася незалежнай і вольнай дзяржавай. Паводле Трэцяй Устаўной граматы, БНР павінна была «абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбавую перавагу беларускі народ, а ласьне Магілёўшчыну, беларускія часткі Меншчыны, Віленшчыны, Гродзеншчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часткі суседніх губерній, заселеных беларусамі».

Як адзначаюць вядучыя беларускія навукоўцы, абвешчэнне БНР па сутнасці стала першай спробай практычнай рэалізацыі ідэі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Ва ўмовах нямецкай акупацыі і неспрыяльнай знешнепалітычных абставінах урад БНР здолеў за кароткі тэрмін разгарнуць актыўную дыпламатычную і культурна-асветніцкую дзейнасць. БНР прызналі Літва, Латвія, Эстонія, Чэхаславакія, Фінляндія, Украіна, Германія, Балгарыя і Турцыя. Таксама ўдалося ажыццявіць шэраг арганізацыйных і практычных захадаў у галіне дзяржаўнага будаўніцтва. У рэгіёнах былі створаны гарадскія і павятовыя беларускія рады - выбарныя органы БНР. Найбольшых поспехаў удалося дасягнуць у культурна-асветнай галіне. Паводле розных падлікаў, працавалі ад 150 да 350 беларускіх школ, пяць гімназій, Свіслацкая семінарыя, Мінскі педагагічны інстытут, курсы беларусазнаўства, Беларуская кансерваторыя, першае таварыства беларускай драмы і камедыі было рэарганізавана ў Беларускі Дзяржаўны тэатр БНР на чале з Ф. Ждановічам і У. Фальскім.

(Заканчэнне будзе...)

Юры КУР'ЯНОВІЧ.
Фота з Інтэрнэту.

Будынак Мінскага гарадскога тэатра, у якім у снежні 1917-га адбываўся I Усебеларускі з'езд. Сёння - Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я. Купалы

Губернатарская вуліца. Мінск, 1918 год